

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.49>**Дмитро Хомич,***головний державний інспектор відділу моніторингу ризикових зовнішньоекономічних операцій управління таргетингу з напряму оподаткування**Координаційно-моніторингової митниці Держмитслужби*

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК ПРИРОДНОГО ГАЗУ ШЛЯХОМ ВТРУЧАННЯ В РОБОТУ ПРИЛАДІВ ОБЛІКУ

Розкрито поняття і зміст спеціальних знань у сфері постачання та обліку природного газу, їх значення та можливості використання під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання у роботу приладів обліку, зокрема щодо встановлення обставин кримінального правопорушення – предмета злочинного посягання, способів скоєння злочину, слідової картини, особи правопорушника та ін. Охарактеризовано специфіку окремих форм використання спеціальних знань, які визначено як найбільш ефективні для виконання завдань розслідування. Серед них – консультативна допомога спеціаліста, її зміст і значення для розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку, криміналістичне значення відомчої експертизи лічильників газу, діяльність спеціаліста під час проведення огляду лічильників природного газу. Розкрито особливості проведення трасологічної експертизи приладів обліку газу, а саме її засади, завдання, об'єкти, методика. Визначено перелік запитань для вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань трасологічної експертизи. Визначено особливості здійснення візуального огляду щодо цілісності конструкції та наявності запірних пристроїв (пломб), а саме: цілісність корпусу, відсутність тріщин та слідів змін конструкції; цілісність полімерної кришки, що закриває лічильний механізм; цілісність оглядового скла та видимих частин облікових коліс; наявність чи відсутність усіх запірних пристроїв (пломб) відповідно до типу лічильника; наявність сторонніх предметів, речовин, які свідчать про можливе втручання; наявність приховування видимих слідів пошкодження (лічильник та пломба вкриті лакофарбовим покриттям). З'ясовано, що сліди втручання в роботу приладів обліку можна класифікувати відповідно до способів скоєння злочину в такі групи: 1) сліди зміни схеми включення приладу обліку природного газу; 2) сліди пошкодження приладу обліку природного газу. Зроблено висновок, що основні сліди пошкоджень виявляються біля встановлення металевої пломби, вони виражені у вигляді хаотично розміщених трас (подряпин), які йдуть у напрямку магнітної муфти або шестерень облікового механізму. Велика кількість трас на невеликій площі корпусу свідчить про неодноразове втручання в роботу приладу обліку. Також на корпусі можуть бути сліди пошкоджень у вигляді потертостей, які виражені у відсутності захисного покриття корпусу лічильника. Такі потертості виникають від дії полімерних плівок та йдуть у напрямку магнітної муфти або шестерень облікового механізму.

Ключові слова: форми використання спеціальних знань, розслідування, крадіжка шляхом втручання в роботу приладів обліку, спеціаліст, експерт, експертиза.

Енергозабезпечення як основа розвитку господарства країни має вагомим значенням для всіх його галузей. Чільне місце у енергобалансі України належить природному газу, який у сукупності із вугіллям становить понад 60%.

Незважаючи на те, що основне споживання природного газу відбувається у промисловості, велике значення має також його використання у сільському господарстві, для опалення житлових будинків, як палива для

машин, електростанцій, для роботи газових приладів і пристроїв та ін.

Зростання вартості природного газу та зниження платоспроможності населення зумовили поширення випадків крадіжок природного газу споживачами, часто шляхом втручання у роботу приладів обліку. Більшість таких правопорушень виявляється представниками газопостачальних підприємств під час перевірок. Як свідчить практика, зазвичай спір між споживачем

та газопостачальним підприємством вирішується у порядку цивільного судочинства. Вивчення матеріалів таких перевірок (на базі ПАТ «Волиньгаз») показало, що здебільшого дії споживачів щодо втручання у роботу приладів обліку газу з метою його несанкціонованого відбору (безоплатного використання або зниження вартості) мали ознаки кримінальних правопорушень, переважно крадіжок.

Статтю 1 Закону України «Про нафту і газ» від 04.04.2018 р. № 2665-III газ визначається товарною продукцією. Статтею 51 цього Закону передбачено, що особи, які винні у порушенні законодавства, що регулює діяльність у нафтогазовій галузі, несуть адміністративну, цивільно-правову чи кримінальну відповідальність.

Водночас реагування правоохоронних органів на випадки крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку залишається вкрай низьким. Причинами цього є недосконалість законодавчого регулювання кримінальної відповідальності за викрадення природного газу, що також потрібно для відмежування різних видів відповідальності за такі дії, а також відсутність досвіду розслідування відповідних правопорушень, де основний складник становить використання спеціальних знань, насамперед про постачання та облік природного газу, роботу та технічні характеристики приладів обліку.

Зважаючи на відсутність окремих криміналістичних досліджень, присвячених питанням використання спеціальних знань для розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання у роботу приладів обліку, та методик розслідування таких злочинів, в основі наукових висновків, сформульованих у статті, – праці вітчизняних і зарубіжних учених, які присвятили свої роботи питанням методики розслідування різних видів злочинів та використанню спеціальних знань для розслідування злочинів (як самостійний напрям). Це роботи В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, В.С. Давиденка, В.Г. Дрозд, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.Я. Колдіна, В.С. Кузьмічова, В.В. Лисенка, В.К. Лисиченка, Є.Д. Лук'янчикова, С.П. Мітрічева, Ю.Ю. Орлова, В.Л. Ортинського, Б.В. Романюка, М.Я. Сегає, Н.А. Селіванова, О.В. Таран, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удавої, В.Г. Хахановського, П.В. Цимбала, С.С. Чернявського, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітька та інших. Також вивчались наукові праці та спеціальна література у галузі енергетики.

Мета дослідження. Визнаючи вагомий внесок згаданих та інших науковців у розвиток криміналістичного, кримінального процесуального знання, не дослідженим залишається один з його актуальних, на нашу думку, напрямів, а саме використання спеціальних знань для розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку, що передбачає необхідність дослідження поняття і змісту спеціальних знань у сфері постачання та обліку природного газу, їх значення для доказування обставин кримінального правопорушення, визначення окремих форм спеціальних знань та ін.

У цій роботі ми відзначимо основні висновки, які були сформульовані за результатами дослідження проблем використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку, детальне висвітлення питань, що вирішувались, міститься у інших наукових працях автора [1-5].

Для вирішення завдань розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання у роботу приладів обліку мають значення спеціальні поняття, які не є широкоживаними у сфері кримінальної процесуальної діяльності: природний газ, постачання природного газу, облік природного газу, газопостачальна організація, споживач природного газу, засіб вимірювальної техніки, лічильник газу та ін., а також нормативні документи: Цивільний кодекс України, спеціальні закони про порядок регулювання відносин під час надання послуг у сфері газопостачання, підзаконні акти, локальні норми. У них відображено зміст спеціальних знань у сфері постачання та обліку природного газу, що визначає можливості їх використання у кримінальному провадженні.

Суб'єктами (носіями) спеціальних знань є особи, які через професійну діяльність, навички, досвід обізнані з організацією і порядком діяльності щодо постачання і обліку природного газу (інженерно-технічні працівники, фахівці з метрології, представники органів державного нагляду і контролю у відповідній сфері та ін.).

Завданнями використання спеціальних знань для розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання у роботу приладів обліку є встановлення обставин правопорушення, отримання та фіксація доказової інформації, зокрема щодо слідів та способу втручання у роботу приладів обліку, правильне та всебічне розуміння специфіки газопостачання та нормативних вимог про права і обов'язки різних суб'єктів, насамперед споживачів та газопостачальної організації.

Межі використання спеціальних знань визначаються завданнями кримінального провадження та нормативною регламентацією діяльності спеціаліста та експерта.

Встановлення обставин крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку потребує використання спеціальних знань про поняття природного газу (як матеріальної цінності, товарної продукції), діяльність щодо його постачання та обліку, криміналістичних, економічних, технічних та інших спеціальних знань залежно від обставин провадження.

За результатами опрацювання нормативних актів та матеріалів правозастосування, технічної, економічної літератури як джерел спеціальних знань у сфері постачання та обліку природного газу та криміналістичної науки (криміналістична характеристика злочину, використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів, обставини, що підлягають встановленню (доказуванню), методика розслідування злочинів та ін.) виокремлено і охарактеризовано специфічні ознаки предмета злочинного посягання природного газу, способи вчинення крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку, визначено характеристику особи злочинця з урахуванням його знань про роботу приладів обліку природного газу (професійні навички, обізнаність про конструкції газових мереж, способи впливу на газові мережі, газові лічильники, їх складники).

Таким чином, розкрито можливості комплексного використання криміналістичних та інших спеціальних знань, зокрема у сфері постачання та обліку природного газу, та їх значення для розслідування.

Запропонований підхід розширює можливості та сприяє підвищенню ефективності досудового розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання у роботу приладів обліку. Обґрунтовано, що ці знання також можуть бути використані і для розслідування інших злочинів як орієнтир або прикладні рекомендації залежно від завдань провадження.

Використання спеціальних знань у сфері постачання і обліку природного газу у розслідуванні – це діяльність щодо залучення консультативної та практичної допомоги спеціаліста, проведення експертиз з метою встановлення обставин крадіжки природного газу шляхом втручання у роботу приладів обліку, а також опрацювання та аналіз матеріалів технічних досліджень та використання їх результатів для вирішення завдань розслідування.

За результатами опрацювання спеціальної літератури, матеріалів правозастосовної

практики і технічної документації сформульовано висновки та криміналістичні рекомендації про можливості використання консультацій спеціаліста щодо: конструкції приладів обліку; способів втручання у роботу приладів обліку, що призводять до уповільнення або зупинки їх роботи, способів виявлення таких втручань; фіксації слідів втручання.

Опитані спеціалісти підприємств газопостачання, які безпосередньо проводять огляд лічильників, вказали на недоліки конструкції приладів обліку (лічильників), що спрощують можливість втручання в їх роботу: наявність на корпусі лічильника з'єднувальних елементів (гвинтів), що легко демонтуються, виготовлення корпусу, вузлів та деталей лічильника з матеріалу, який піддається впливу магнітного поля, кріплення облікового механізму зовні корпусу лічильника, що спрощує механічне втручання за допомогою предметів з тонкою робочою частиною (голка, дріт), оглядове скло може бути піддане термічному та механічному впливу, заміни частини лічильника не у всіх випадках мають єдині рельєфні позначення, що робить можливим їх несанкціоновану заміну. Інформація про конструктивні недоліки приладів обліку газу сприяє цілеспрямованому пошуку слідової та іншої інформації про злочин та обставини його скоєння.

Наголошено, що залучення спеціаліста до процесуальних дій та для надання консультацій має відбуватись з урахуванням його можливої зацікавленості у результатах розслідування.

Проаналізовано порядок призначення і проведення відомчої (за наказом газопостачальної організації) експертизи лічильників газу, яка проводиться з метою отримання даних щодо відповідності засобу вимірювальної техніки/пломб параметрам, визначеним їх виробниками, умовам монтажу та експлуатації, їх цілісності чи відповідності метрологічним характеристикам, а також пересвідчення у відсутності інших ознак впливу на засіб вимірювальної техніки/пломбу, які можуть свідчити про втручання в засіб вимірювальної техніки/пломбу та викривлення результатів вимірювання.

Особливість відомчих експертиз зумовлена специфікою об'єктів досліджень – пломбувальних пристроїв, їх рельєфних знаків та приладів обліку природного газу, результати яких використовувались для з'ясування факту та обставин несанкціонованого споживання природного газу та у разі призначення судом стягнення завданих збитків.

Методика та результати відомчої експертизи підлягають критичній оцінці та потре-

бують перевірки і зіставлення їх з іншими матеріалами та обставинами кримінального провадження, оскільки така експертиза проводиться поза межами кримінального провадження, вона має орієнтуюче, інформаційне, довідкове значення.

Розкрито зміст роботи спеціаліста на прикладі огляду лічильників газу типу «Метрікс», «Галус», «Візар», «Інтергаз», «Октава», «Самгаз» та ін., що орієнтований на виявлення пошкоджень, зміни конструкції, невідповідність пломб та інші зміни у приладі обліку.

Наприклад, під час огляду лічильників газу типу «Інтергаз», де застосовуються мастичні пломби, спеціаліст звертає увагу слідчого на конструкцію, матеріал, форму та розміри пломби; спосіб опломбування (із застосуванням пломбувального елемента чи без нього); відповідність способу встановлення пломби прийнятим правилам: стан поверхні пломби, зокрема: характер поверхні, читаємість рельєфного тексту (читається, не читається, читається частково); зміст маркувальних позначень, чіткість відображення рельєфу літер і цифр тексту (контури штрихів літер і цифр); наявність механічних пошкоджень на зовнішній поверхні пломби; чи забезпечує пломба пломбуючу дію; матеріал, колір, діаметр, довжина пломбувального елемента, його цілісність, міцність знаходження у мастичній масі; стан країв (контуру) пломби та предмета (гніздо, воронка), безпосередньо контактуючого з мастичною масою; огляд структури мастичної маси (колір (глянець, матовість), зернистість, хрупкість); наявність сторонніх об'єктів (мікрочасток, мікроволокон тощо); наявність слідів термічного або хімічного впливу. Під час огляду лічильників типу «Самгаз» трапляються такі ознаки втручання: пошкодження полімерних частин корпусу та наскрізні отвори в оглядовому склі; пошкодження полімерних частин пломб з якірним механізмом замикання, що дає можливість доступу до гвинтів кріплення та надалі зупинки облікового механізму; видимі сліди знімання та повторного перепломбування металевих пломб; нашарування речовини темного кольору на корпусі та шестернях облікового механізму від дії стороннього предмета; наявність сторонніх предметів під кришкою лічильного механізму (фрагменти металевого дроту, полімерні плівки та ін.). Ознаки втручання у лічильниках типу «Інтергаз», «Візар», «Октава» аналогічні.

Сліди втручання в роботу приладів обліку можна класифікувати відповідно до способів скоєння злочину в такі групи: 1) сліди зміни схеми включення приладу обліку при-

родного газу; 2) сліди пошкодження приладу обліку природного газу.

Інформація стосовно опломбування приладів обліку, використання пломбувальних пристроїв, можливості виявлення втручання буде корисною для встановлення обставин правопорушення та під час проведення експертизи.

Для проведення експертизи має значення виконання вимог: до постанови про призначення експертизи щодо порядку опису об'єктів, які направляються для проведення експертизи, про надання дозволу на пошкодження або знищення об'єкта (якщо це потрібно), до порядку пакування об'єктів тощо.

Завдання трасологічної експертизи полягає у встановленні (діагностиці) стану приладу обліку газу, встановленні способу, механізму слідоутворення на приладі обліку газу, а також встановлення фактів, які належать до просторових, функціональних, структурних, динамічних та деяких інших характеристик процесу слідоутворення, особливостей слідоутворювальних об'єктів.

Методами трасологічної експертизи є спостереження, вимірювання, експеримент, порівняльне дослідження, моделювання, математичні.

Запропоновано орієнтовний перелік запитань для проведення експертизи: 1) ідентифікаційні завдання: чи відповідають відтиски на пломбах наданого на дослідження лічильника відтискам пломб Держпозірника, заводу виробника? Чи залишені відбитки на контактних поверхнях наданої на дослідження пломби матрицями плашок наданих на дослідження лежат? 2) діагностичні завдання: чи є на пломбах в наданому на дослідженні лічильнику будь-які пошкодження? Внаслідок чого вони були утворені? Чи перепломбовувалась пломба після первинного обтискання? Якщо так, то чим саме? У який спосіб відмикався (знімався) та повертався на місце такий контрольний пристрій? Чи були дотримані правила пломбування під час накладання такої пломби? Чи є пошкодження на зовнішніх поверхнях наданого на дослідження лічильника (корпусу, кришки, яка закриває лічильний механізм)? Якщо так, то чим вони залишені? Чи є пошкодження на внутрішніх частинах, елементах лічильного механізму (пошкодження шестерень, облікових коліс, магнітної муфти, захисної кришки та пошкодження внутрішніх частин корпусу)? Якщо так, то чим вони залишені? Чи вказують виявлені сліди чи залишки сторонніх предметів на несанкціоноване втручання в роботу лічильного механізму?

Суттєвим недоліком експерти, які були опитані про проблеми проведення експертизи, визначили односторонність у формулюванні запитань, а саме переважно стосовно зовнішнього стану пломб, способу їх пошкодження та ін., що було враховано у підготовці рекомендацій про перелік запитань.

Методика криміналістичного дослідження лічильників газу складається з таких стадій: 1. Попереднє дослідження. 2. Детальне дослідження (роздільне дослідження; порівняльне дослідження; експертний експеримент). 3. Оцінка результатів дослідження та формулювання висновків. 4. Оформлення результатів експертного дослідження.

Визначено особливості здійснення візуального огляду щодо цілісності конструкції та наявності запірних пристроїв (пломб), а саме: цілісність корпусу, відсутність тріщин та слідів змін конструкції; цілісність полімерної кришки, що закриває лічильний механізм; цілісність оглядового скла та видимих частин облікових коліс; наявність чи відсутність усіх запірних пристроїв (пломб) відповідно до типу лічильника; наявність сторонніх предметів, речовин, які свідчать про можливе втручання; наявність приховування видимих слідів пошкодження (лічильник та пломба вкриті лакофарбовим покриттям).

Зовнішній огляд поверхонь пломби здійснюється для з'ясування таких питань: чи відповідає така пломба вимогам ДСТУ (матеріал, форма та її розміри); чи навішена досліджувана пломба з дотриманням встановлених правил; загальний стан пломби, а саме характер поверхні (рівна, зі здуттям чи слідами деформації), рельєфного тексту та його зміст, чіткість відображення рельєфу букв тексту (контури штрихів цифр і букв); наявність механічних пошкоджень на зовнішніх поверхнях пломби; міцність кріплення пломби; наявність попередньої підготовки для подальшого втручання у цілісність пломби перед її встановленням (для пломб з якірним механізмом замикання); відповідність цифр та букв на різних частинах пломби та відстань між ними.

Підкреслено, що у лічильниках типу «Метрікс», «Галус» та ін. слід звертати увагу на цілісність оглядового скла. У лічильниках «Метрікс» на зовнішніх краях оглядового скла сліди у вигляді подряпин на корпусі та деформації м'яких частин (країв) оглядового скла свідчать про можливе його знімання. Після зняття пломб обов'язково потрібно перевірити цілісність заціпок, які фіксують оглядове скло на корпусі лічильника. У разі виявлення деформації (згину)

заціпок слід визначити: чи можливе знімання скла без видимих його пошкоджень. У разі виявлення пошкодження, відсутності або деформації (згину) заціпок можна дійти висновку, що оглядове скло має механічні пошкодження та знімалося. В лічильниках «Галус» під час огляду зовнішніх країв оглядового скла слід звертати увагу на подряпини на краях у місці кріплення оглядового скла з корпусом. Основними ознаками несанкціонованого знімання є: опуклість оглядового скла, наявність залишків сторонньої речовини (клею), порушення кріплення, можливість повторного знімання оглядового скла. У разі виявлення таких пошкоджень можлива зупинка облікових коліс лічильника та використання газу без обліку.

Основні сліди пошкоджень виявляються біля встановлення металевої пломби, вони виражені у вигляді хаотично розміщених трас (подряпин), які йдуть у напрямку магнітної муфти або шестерень облікового механізму. Велика кількість трас на невеликій площі корпусу свідчить про неодноразове втручання в роботу приладу обліку. Також на корпусі можуть бути сліди пошкоджень у вигляді потертостей, які виражені у відсутності захисного покриття корпусу лічильника. Такі потертості виникають від дії полімерних плівок та йдуть у напрямку магнітної муфти або шестерень облікового механізму.

Висновки.

Отже, наведене відображає основні підходи до визначення змісту спеціальних знань та можливостей їх використання під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку. Очевидно, що сформульовані висновки і пропозиції не можна вважати вичерпними для вирішення цієї проблеми, вона може бути досліджена у напрямі розроблення відповідної криміналістичної методики та/або окремих питань розслідування. Також необхідним є вчасне коригування окремих положень, що пов'язані із розвитком технічних можливостей у сфері постачання та обліку природного газу, змінами у законодавчому регулюванні.

Список використаних джерел:

1. Хомич Д.О. Порушення та крадіжки під час споживання природного газу. *Історико-правовий часопис*. № 2 (10). 2017. С. 186–190.
2. Хомич Д.О., Гусак А.П. Тактика слідчого огляду під час розслідування викрадення природного газу в газових лічильниках. *Історико-правовий часопис*. № 1 (11). 2018. С. 114–118.
3. Хомич Д.О. «Слідова картина» викрадення природного газу шляхом маніпуляцій із лічиль-

ником. *Підприємництво, господарство і право*. № 3 (289). 2020. С. 265–269.

4. Хомич Д.О. Вивчення та систематизація способів викрадень природного газу шляхом втручання в роботу приладу обліку. *Часопис Київського університету права*. № 1. 2020. С. 336–340.

5. Хомич Д.О. Добыча и потребление природного газа в Украине, а также способы предупреждения его кражи. *AREA NAUKI*. Kwartalne międzynarodowe czasopismo naukowe. Fundacja Ośrodek Rozwoju Kompetencji Akademickich. ORKA Lublin. 2019. С. 16–24.

Dmytro Khomych. The use of expert knowledge when investigating appropriations of natural gas by impeding the operation of metering devices

The concept and content of special knowledge in the field of supply and accounting of natural gas, their significance and possibility of use in the investigation of theft of natural gas by interfering with metering devices, in particular to establish the circumstances of a criminal offense – the subject of criminal encroachment, crime, trace picture, persons of the offender, etc. The specifics of certain forms of use of special knowledge are characterized, which are defined as the most effective for the investigation. Among them – the expert's advice on its content and significance for the investigation of theft of natural gas by interfering with the operation of meters, forensic significance of departmental examination of gas meters, the activities of the specialist during the inspection of natural gas meters. The peculiarities of conducting trasological examination of gas meters are revealed, namely its principles, tasks, objects, methods. The list of questions for the decision of identification and diagnostic tasks of trasological examination is defined. Peculiarities of visual inspection regarding the integrity of the structure and the presence of locking devices (seals) are determined, namely: the integrity of the body, the absence of cracks and traces of structural changes; the integrity of the polymer cover that closes the counting mechanism; integrity of the sight glass and visible parts of the registration wheels; presence or absence of all locking devices (seals), according to the type of meter; the presence of foreign objects, substances that indicate possible interference; the presence of concealment of visible traces of damage (meter and seals coated with paint). It was found that traces of interference in the operation of meters can be classified according to the methods of committing a crime into the following groups: 1) traces of changes in the scheme of inclusion of the natural gas meter; 2) traces of damage to the natural gas meter. It is concluded that the main traces of damage are found near the installation of a metal seal, they are expressed in the form of chaotically placed tracks (scratches), which are in the direction of the magnetic clutch or gears of the accounting mechanism. A large number of tracks on a small area of the case indicates repeated interference in the operation of the meter. Also, on the case there can be traces of damages in the form of attritions which are expressed in the absence of a protective covering of the case of the counter. Such abrasions arise from the action of polymer films and are directed in the direction of the magnetic coupling or gears of the accounting mechanism.

Key words: forms of using special knowledge, investigation, theft by interfering with the operation of metering devices, specialist, expert, expertise.